Alteritate şi identitate religioasă. Consideraţii cu privire la reprezentarea „ereticului" în literatura tipărită în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea (II)*

CARMEN MARIA DORLAN
Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai"
Târgu-Mureş

Abstract

Religious Identity and Otherness. Considerations Regarding the Representation of the „Heretic" in the Moldavian Printed Works at the Middle of the XVIIth Century

Analysing the content of the printed works in Moldavia at the middle of the XVIIth century, the present paper intends to approach the category „heretic" as a main instrument used in order to better understand the transformation known by the Moldavian ecclesiastical élite at the level of religious imagination, cultural and ecclesiastical politics and the process of religious identity construction. Focusing on the polemical context resulted of the synodal activity at Iaşi, in 1642, the printed works edited the following years are used in order to reconstruct a social typology and to reflect on the way this ecclesiastical élite thought and represented the religious otherness, the politics elaborated at this moment, taking into consideration the fact that any attempt to reconstruct the evolution of a mental representation implies social and temporal contextualising and the significance attributed to it is mobile. It also intends to define the opportunities instrumented by this type of religious propaganda to strengthen the Orthodox Eastern identity and the social control at the lower levels of ecclesiastical structures, revealing a religious discourse on the social relations and realities much more polemic, based on exclusion and marginalization. Identified with the confessions resulted after the Reformation, but also with the Armenian communities existing here, the reconstruction of the „heretic" social type reflects an important effort sustained by these categories intended to improve the sense of religious self-consciousness. On the other hand, edited sources used to reflect this discourse, reveal an important change regarding the process of cultural and religious

* Prima parte a acestui studiu a fost publicată în ***Libraria. Studii şi cercetări de bibliologie***, nr. VII, 2008, p. 183-198.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

communication, being percieved as such and instrumented as a vehicle in the process of transmitting information. They also represent important sources for the patterns developed by the Romanian communities as far as religous identity is concerned, during the following centuries.[2]

Keywords: *religious identity, the "heretic", Moldavia, printed works, Orthodoxy, confessions.*

Orice încercare de distanţare, separare de criteriile de apartenenţă la comunitatea religioasă ortodoxă, de credinţă „pravoslavnică," „cea bună," genera mai multe tipuri de excludere şi de marginalizare. Implicaţiile de natură socială sunt printre cele mai relevante. Identificată cu „*acţiunea de a lua*," de a face o „*alegere, preferinţă*, [sau] *viziune aparte şi separatistă*," faţă de sistemul de credinţă al comunităţii la care aceasta se raporta, „erezia" implica, în egală măsură, persistenţa cu încăpăţânare în ceva ce era apreciat drept greşeală conform criteriilor de apartenenţă la credinţa ortodoxă, menţinerea unui comportament social de diferenţiere specific.[3] Acuzaţiile de acest gen, însă, necesitau argumente suficient de clar prezentate în faţa reprezentanţilor comunităţii,[4] care stabileau ulterior condiţiile excluderii. Dintre acestea, reglementările referitoare la instituţia căsătoriei sunt printre cele mai importante. Asumarea convingerilor „eretice" justificau acţiunea de separare a soţiei, inclusiv fără intervenţia bisericii, indiferent dacă noile convingeri religioase ale soţului implicau doar încurajarea sau obligaţia de a renunţa la credinţa ortodoxă. Ceea ce definitiva ruptura legăturii matrimoniale era lipsa disponibilităţii de a renunţa la noile convingeri religioase şi menţinerea pe o durată mai îndelungată a acestui ataşament, manifestat social.[5] Comparabil cu implicaţiile adulterului, acuzaţia de „erezie" nu anula drepturile soţiei asupra patrimoniului său,[6]

[2] „*Investeşte în oameni!*" doctorand bursier în *Proiect cofinanţat din Fondul Social European prin Programul Operaţional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.*

[3] ***Carte românească de învăţătură***, ediţie critică, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1961, p. 115.

[4] ***Ibidem***, p. 114.

[5] ***Ibidem***, p. 115.

[6] ***Ibidem***, p. 116.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

ceea ce poate sugera, în ceea ce priveşte prezenţa socială şi activarea în cadrul comunităţii creştine, o prevalenţă a valorilor morale asupra dreptului la convingeri religioase proprii, deşi nu anula efectele discriminatorii rezultate din reglementările prevăzute în această privinţă. Apartenenţa la comunitatea creştină implica, în primul rând, obligativitatea respectării unui complex de valori morale, care de multe ori depăşea graniţele alterităţilor religioase coabitante sau cu care erau întreţinute contacte mai mult sau mai puţin intense. Reprezentativă în acest sens poate fi considerată o dimensiune a raporturilor întreţinute de moldovenii pravoslavnici cu comunităţile catolice din Moldova sau cu călugării misionari care au activat aici, de provenienţă catolică, şi anume a cadrelor comportamentale impuse de societatea moldovenească în aceste raporturi. Cazul călugărului dominican, Giacinto din Osimo, menţionat în relatările lui Niccolo Barsi,[7] ale lui Bakšić şi Marco Bandini, pentru deceniile patru şi cinci ale secolului al XVII-lea, care se pare că a stârnit reacţii prompte atât din partea catolicilor, cât şi a ortodocşilor prin acţiunile sale imorale, este doar un exemplu în acest sens. Pe de altă parte, o astfel de acuzaţie elibera soţul de obligaţiile sale în cazul unui conflict de natură legală[8] în care ar fi implicată soţia şi pentru aceasta nu existau nici un fel de circumstanţe atenuante în cazul unei acuzaţii de „erezie."[9]

În schimb, reglementările precizate de ***Cartea românească de învăţătură*** cu privire la revenirea la ortodoxie şi a situaţiei unei căsnicii în acest caz, confirmă importanţa instituţiei bisericii pentru constatarea, confirmarea şi consacrarea reprimirii în cadrele comunităţii creştine pravoslavnice a celui „rătăcit" şi cer o atenţie deosebită din partea preoţilor în vederea eliminării oricărui pericol de prozelitism religios în formă mascată.[10] Biserica era singura instituţie îndreptăţită să analizeze şi să judece orice aspect referitor la „erezie,"[11] autorităţilor laice revenindu-le

[7] ***Călători străini despre Ţările Române***, vol. V, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973, Vol. îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, p. 69-70.

[8] ***Carte românească de învăţătură***, ed. cit., p. 122.

[9] ***Ibidem***, p. 172.

[10] ***Ibidem***, p. 116.

[11] ***Ibidem***, p. 172.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

numai obligativitatea aplicării imediate a sancţiunii stabilite. La fel ca şi în cazul trecerii evreilor la creştinism sau hirotonisirii ca şi călugăr,[12] revenirea la credinţa pravoslavnică era încurajată şi era investită, prin intermediul botezului, cu iertarea şi izbăvirea de păcatele şi greşelile săvârşite. Având în vedere funcţionalitatea ***Cărţii româneşti de învăţătură*** din 1646, de a oferi un instrument scris, tipărit, accesibil în aplicarea legii pentru elita moldovenească suficient de educată pentru a o putea utiliza, aceasta promova în legătură cu „ereticul" un discurs exclusivist, dar nu ireversibil, atent mai degrabă la implicaţiile unui prozelitism religios distinct asupra coeziunii comunităţii religioase ortodoxe. Devianţa de la sistemul de credinţă este asimilată cu excluderea totală, dar nu fără posibilitate de îndreptare, din comunitatea creştină şi etnică la care se raportează restul comunităţii. Biserica acceptă revenirile la ortodoxie şi chiar încurajează o politică de conştientizare a comunităţii în general de necesitatea acţionării pentru recuperarea celor „*rătăciţi în eresurile lor*."

Discursul care putea fi promovat aici trebuia să fie atent şi la realităţile sociale sau la interesele economice şi politice existente care marcau aceste raporturi.[13] Coabitarea cu comunităţile armeneşti, husite,

[12] ***Ibidem***, p. 177.

[13] Instituţia domniei a încurajat o politică de stabilire a comunităţilor străine pe teritoriul Moldovei cum sunt cele semnalate în documentele epocii de „tătari," „ţigani," „armeni," „poloni," „unguri," „saşi," „sârbi," „ruşi," „bulgari," „greci," „jidovi," iar în rândul comunităţilor catolice săseşti sau maghiare trebuie menţionat aportul de misionari care au activat aici începând cu perioada medievală, prezenţă intensificată în secolul al XVII-lea, cu precădere după înfiinţarea Congregaţiei De Propaganda Fide (1622) şi ca rezultat al intereselor Companiei lui Isus. La fel ca şi în cazul misionarilor de provenienţă catolică, regimul toleranţei religioase faţă de comunităţile protestante existente aici era condiţionat, într-o mare măsură, de caracterul propagandei religioase promovate şi de angajamentul respectării stricte a credinţei ortodoxe răsăritene. Vezi Ion Toderaşcu, ***Etnic şi confesional în pravilele româneşti (secolul XVII)***, în vol. ***Etnie şi confesiune în Moldova medievală***, Ion Toderaşcu (coord.), Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza," 2006, p. 99-100 şi urm.; Maria Crăciun, ***Protestantism şi ortodoxie în Moldova secolului al XVI-lea***, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 1996, p. 26-205.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

marcată încă de la început de o politică favorabilă din partea autorităţilor[14] şi diversificarea confesională produsă în comunităţile catolice, ca efect al Reformei, vor determina nuanţări şi revizuiri semnificative atât la nivelul discursului, cât şi la nivelul formelor de raportare la alteritatea religioasă practicate. Componenţa discursului religios promovat este dependentă de nivelul de periculozitate reprezentat de noile realităţi religioase asupra coeziunii unităţii ortodoxe. Dacă, încă din secolul al XV-lea, atitudinile anticatolice sunt clar manifestate, cu precădere în mediile elitare, ele fiind reflectate în evoluţia statutului social al comunităţilor catolice,[15] în perioada care urmează sunt tot mai frecvente cazurile de defavorizări şi marginalizări îndreptate împotriva reprezentanţilor confesiunilor protestante.[16] În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, şi mai ales în ultimele decenii ale acestuia, se manifestă un reviriment accentuat al

[14] V. Flavius Solomon, ***Politică şi confesiune la început de Ev Mediu moldovenesc***, Iaşi, Eitura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2004, p. 169-177; Emil Dumea, ***Istoria Bisericii Catolice din Moldova***, Iaşi, Editura Sapientia, 2006, p. 65-73; Idem, ***Catolicismul în Moldova în secolul al XVIII-lea***, Iaşi, Editura Sapientia, 2003, p. 19, 38-39; Robin Baker, ***The Hungarian-Speaking Hussites of Moldavia and Two English Episodes in their History***, în ***Central Europe***, vol. 4, nr. 1, May 2006, p. 3-24. Pentru efectele politicii tolerante a domniei în Moldova faţă de comunităţile armeneşti, spre deosebire de spaţiul polonez unde, datorită prozelitismului iezuit, fie sunt obligaţi să se convertească la catolicism, fie să se refugieze în Moldova, vezi Gheorghe Iutiş, ***Armenii în Ţara Moldovei. Organizarea ecleziastică (secolele XV-XVII)***, în vol. ***Etnie şi confesiune...***, p. 155-177.

[15] Flaviu Solomon, ***op. cit.***, p. 188-189.

[16] Catalogaţi în manieră stereotipală şi peiorativă drept „papistaşi" sau „latini," catolicii sunt incluşi alături de celelalte categorii „eretice" în rândul „păcătoşilor" şi reprezentaţi ca atare în compoziţia programului iconografic mural moldovenesc. Cât priveşte condamnarea şi respingerea formulelor doctrinare protestante, acestea au fost puse şi în legătură cu nerespectarea autorităţii religioase a credinţei catolice, recunoscută ca parte componentă, esenţială, a Creştinătăţii. Atitudinea poate fi pusă şi pe seama deschiderii faţă de lumea occidentală contemporană. Vezi Liviu Pilat, ***Ortodoxie, catolicism şi „Contrareformă" în Moldova la mijlocul secolului al XVII-lea***, în vol. ***Etnie şi confesiune...***, p. 113-153.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

atitudinilor anticatolice, în strânsă legătură cu extinderea Contrareformei. Indiferent însă de reprezentanţii alterităţii religioase vizate, conţinutul imaginii „ereticului" de la nivelul discursului vine în completarea atitudinilor reflectate de practica inter-relaţionării sociale, tocmai prin valenţele sale exclusiviste.

Celelalte tipărituri oferă o altă perspectivă asupra problematicii alterităţii religioase, putând fi considerate instrumente de promovare socială activă a unui mesaj religios de natură catehetică. Structurarea conţinutului textual pe întrebări şi răspunsuri, cu excepţia ***Cazaniei lui Varlaam***, relevă importanţa factorului explicativ în politica de îmbunătăţire a nivelului de cunoştinţe religioase şi poartă amprenta conştientizării necesităţii lărgirii accesului la conţinutul acestora. Acest discurs pro-ortodox a facilitat structurarea şi definirea elementelor componente ale imaginii ereticului şi a vizat intensificarea sentimentului de apartenenţă la comunitatea religioasă răsăriteană, individualizarea şi mai buna interiorizare a elementelor distinctive ale propriei identităţi religioase. Imaginea ereticului reflectată în aceste texte va contribui la intensificarea procesului de clarificare raportării faţă de sine şi de ceilalţi, oferind istoricului posibilitatea de a cunoaşte nivelul intervenţiei elitare în elaborarea şi controlarea evoluţiilor comportamentale ale unei comunităţi. Evidenţiind un cadru normativ doctrinar şi devoţional, fundamentat pe nomocanoanele şi pravilele împărăteşti bizantine, conţinutul discursului pro-ortodox stabileşte şi normele de raportare la formele tradiţionale ale vieţii religioase pentru mediul clerical românesc. Articularea socială a acestui discurs va fi tributară nivelului de instrucţie al elitelor clericale, disponibilităţii manifestate pentru eficientizarea atribuţiilor deţinute.[17] În

[17] În practica vieţii religioase, impactul real al acestei literaturi de genul ***Mărturisirilor de credinţă***, cu un conţinut în mare parte teologic, cu mare încărcătură polemică, s-a apreciat că este limitat şi nu a putut suplini absenţa de manuale „*care să reglementeze practicile confesionale şi administrarea penitenţelor*": Ioan Ică, ***Sfintele taine în viaţa Bisericii după Mărturisirile de credinţă ortodoxe din secolul XVI-XVII***, în ***Mitropolia Ardealului***, an XXVII, 1982, nr. 10-12, p. 611-622. Bogdan Petru Maleon, analizând situaţia clerului monahal moldovenesc, consideră că această situaţie este tributară cadrelor rurale care au marcat orizontul mental şi social al clerului, care a resimţit „*vag autoritatea instanţelor*

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

acest fel, excluderea şi marginalizarea socială din cadrul familiei şi al comunităţii era întreţinută de excluderea de natură religioasă, promovată de autorităţile ecleziastice.

O posibilă încercare de cartografiere a imaginaţiei religioase îi plasează pe „eretici," alături de „jidovi" şi de „păgâni" în registrul condamnării eterne, al „muncilor."[18] Ei se numără printre principalii subiecţi ai celei de-a treia judecăţi, care marchează existenţa creştinească răsăriteană, de la sfârşitul veacurilor, unde se stabileşte soarta tuturor „necredincioşilor" şi a „*celor ce s-au chemat numai cu numele creştini*."[19] Textul ***Cazaniei lui Varlaam*** cerea sau încuraja din partea credincioşilor răsăriteni practicarea unei anumite atitudini sociale, care mergea de la blestem sau afurisire până la exprimarea oprobiului public, marginalizarea şi ridiculizarea socială efectivă.[20] La nivelul registrului păcatelor este vizibilă o prevalenţă a „ereziei," a devianţei religioase manifestate în interiorul unei comunităţi creştineşti recunoscute - în acest caz, raportarea se face la confesiuni apărute în interiorul sferei de autoritate spirituală controlată anterior de Biserica Catolică - comparabil cu adepţii altor sisteme de credinţă religioasă. Soarta acestora din urmă este atribuită neînţelegerii, necunoaşterii adevărului revelat, a lui Dumnezeu, atrăgând după sine excluderea din proiectul obţinerii mântuirii[21] în jurul căreia se organizează sau se încearcă să se impună organizarea întregii existenţe creştineşti. În schimb, „*calvinii şi luteranii*," plasaţi în rândul „*păcătoşilor*"

---

ecleziastice superioare," deoarece „*accesul la acestea* [manuale, n.n] *era limitat*" şi concluzionând că „*impactul lor asupra clerului de mir a fost nesemnificativ*." Nivelul vieţii cotidiene este marcat astfel de „*numeroase abateri de la legile bisericeşti, chiar şi în cazul personalului ecleziastic urban care era, cel puţin teoretic, mult mai bine instruit*." Bogdan Petru Maleon, ***Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI***, Iaşi, Editura Universităţii „Al. I. Cuza," 2007, p. 269, 273.

[18] Varlaam, ***Cazania. 1643***, ediţie îngrijită de J. Byck, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1943, p. 48.

[19] ***Ibidem***, p. 24.

[20] ***Ibidem***, p. 48: „*pre eretici să-i proclețim, pre Jidovi să-i ocărâm, pre păgâni să-i batjocurim, ce ne râd pre noi că ne închinăm lemnului şi aurului şi argintului*" [s.n.].

[21] ***Ibidem***, p. 74.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

şi dinstingându-se clar de grupul „*creştinilor drepţi*,”[22] „*de turma lui Dumnezeu*,”[23] sunt cei care „*legătura lucrurilor bune nu o vor*,” spre deosebire de „*toţi credincioşii lui Hristos în toată lumea*.” Ei sunt cei care caută „*volnicia trupului*” şi „*odihna*,” „care *îndulceşte trupul*.”[24] Devianţa religioasă de acest gen era asociată cu moartea,[25] care are un caracter de pierdere definitivă, ireversibilă, cel puţin atâta timp cât convingerile religioase noi găsesc un corespondent în relaţiile cu restul comunităţii. Este considerată păcat capital şi presupune ruperea definitivă a legăturilor cu Creştinătatea, determinând imposibilitatea obţinerii mântuirii proprii şi o aruncare a celui vizat în întuneric. La fel erau apreciate efectele imediate ale adoptării şi exprimării convingerilor „eretice,” alături de alte implicaţii ale unui comportament imoral sau în caz de omor.[26] Tot în legătură cu nivelul imaginaţiei religioase, implicaţiile negative ale unui comportament deviant adoptat găsesc vizibilitate socială şi valenţe identificatorii în reprezentarea corpului fizic, a raportului dintre boală şi trup sau boală şi spirit.[27]

Definirea „ereticului” este indisociabilă de cea a „necredinţei,” fiind considerată o modalitate greşită de raportare la textul biblic a celor consideraţi „*amăgei şi menciunoşi*,”[28] la ***Tradiţia Sfinţilor Părinţi*** şi a soboarelor ecumenice, reiterată pe mai multe rânduri în textele care constituie obiectul acestei analize. O analiză succintă a textului predicilor incluse în ***Cazania lui Varlaam***, coroborată cu aportul imagistic la discursul religios conţinut,[29] relevă necesitatea resimţită de către elitele clericale moldoveneşti, nu numai de a pune la dispoziţie o definire clară a

[22] ***Ibidem***, p. 28.

[23] Varlaam, ***Opere. Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc***, ediţie critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, p. 186, f. I^{v}.

[24] Idem, ***Cazania. 1643...***, p. 28.

[25] ***Ibidem***, p. 187-188.

[26] ***Ibidem***, p. 207.

[27] ***Ibidem***, p. 181.

[28] ***Ibidem***, p. 286.

[29] ***Ibidem***. Vezi în acest sens numărul mare de reprezentări cuprinse în paginile ***Cazaniei***, a căror implicaţii asupra conştiinţelor celor care veneau în contact cu conţinutul acesteia nu pot fi neglijate.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

tipologiei sociale şi religioase a „ereticului," a alterităţii religioase, a unei precizări clare a diferenţelor de natură identitară religioasă, ci şi de promovare a cunoaşterii, explicării şi transmiterii principalelor componente ale credinţei răsăritene.[30] Smerenia, postul, cultul icoanelor şi al sfinţilor, tradiţia, semnul crucii, ruga, importanţa definitorie a faptelor bune şi a iubirii faţă de aproape, alături de credinţă, sunt precizate, explicate în detaliu şi apar ca leitmotive în multe din predicile incluse aici. Acest exerciţiu de explicare, însoţit de ample şi dese trimiteri la conţinutul textului biblic, relevă dimensiunea polemică a conţinutului predicaţiei tipărite, concordanţa acestei acţiuni cu realităţile sociale şi religioase ale epocii, textul intenţionând să fie o sursă de solidificare a identităţii ortodoxe răsăritene. Procedeul explicativ este marcat de punctarea elementelor distinctive, de promovarea unei imagini înfricoşătoare asupra Judecăţii de Apoi şi a gravităţii oricărei forme de deviere religioasă de la credinţa pravoslavnică, asociată, aşa cum se vede şi din conţinutul ***Răspunsului lui Varlaam la Catehismusul calvinesc***, cu necunoaşterea şi interpretarea abuzivă şi greşită a conţinutului textului biblic.

Spre deosebire de ***Cartea românească de învăţătură***, conţinutul celorlalte lucrări tipărite este marcat de un caracter polemic şi polemizant mult accentuat şi este focalizat exclusiv pe problematica raportării creştinului ortodox la „erezie." Mitropolitul Varlaam va ataca principiile abile de propagandă religioasă reformată, considerate ca fiind bazate pe convingere prin utilizarea de instrumente neconforme cu adevărul creştinesc,[31] dintre care sfătuirea este cea mai importantă. Ereticul este reprezentat ca întrupare a diavolului sau agent prin care acesta îşi face simţită prezenţa. Pentru a contracara orice deviere de la credinţa veche şi a legitima cererea respectării acesteia se apelează la antecedenţa, vechimea şi ortodoxia propriului corp doctrinar. Ca reprezentantă şi purtătoare a formulei primare a ortodoxiei bisericii creştine, Biserica Ortodoxă din Moldova se proclamă drept unica opţiune identitară religioasă pentru români şi, ca păstrătoare a acestei tradiţii, ea este singura în măsură şi are

[30] ***Ibidem***, p. 187, f. III[r].

[31] ***Ibidem***, p. 186, f. II[r]: „*să nu cumva să se tîmple să fie neştine svătuit şi amăgit de vicleşugul şarpelui*."

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

obligaţia de a reafirma şi întări acest lucru.[32] Varlaam condamnă, în egală măsură, instrumentarea textului biblic de către o propagandă bazată pe frică, care câştigă astfel în eficienţă asupra celor *„prostaci şi neştiutori,"*[33] cu alte cuvinte o instrumentare a nivelului de cunoştinţe limitat şi insuficient al grupurilor vizate de acest prozelitism confesional. Reprezentanţii confesiunilor Reformei nu sunt numai acuzaţi că interpretează greşit textul biblic, dar şi că operează modificări asupra acestuia, de unde şi utilitatea intenţionată a acestui text şi, implicit, a celorlate (***Şapte Taine***, ***Catehismul slavon necunoscut***, ***Cazania lui Varlaam***) de a revizui interpretarea greşită, punând accent pe inovaţiile recente. Efortul de definire prilejuieşte în egală măsură diferenţierea de Biserica Catolică. Este pus în discuţie inclusiv dreptul de a interpreta textul biblic, Varlaam având grijă să precizeze că intervenţia sa nu reprezintă nici o noutate sau modificare a credinţei pravoslavnice şi că se adresează unor categorii sociale conştiente şi întărite în ataşamentul faţă de credinţa răsăriteană, detaşate clar de orice posibilă influenţă „eretică."[34] În plus, interpretarea oferită de Varlaam se raporta la tradiţie, la scrierile Apostolilor şi ale Sfinţilor Părinţi, considerate sursă fundamentală de autoritate religioasă, alături de Scriptură, prin care Sfântul Duh a mijlocit accesul la adevărul divin şi beneficia de acordul comun obţinut în cadrul sinodului desfăşurat care a precedat apariţia textului.[35] Selectând din textul ***Catehismului calvin*** fragmentele esenţiale pentru argumentarea şi expunerea mesajului său pro-ortodox şi apelând la trimiteri frecvente la textul biblic, Varlaam oferă nu numai o definire clară a „ereticului," ci şi un instrumentar necesar pentru contracararea principalelor inovaţii introduse, sintetizate la sfârşitul textului. Acest tip de discurs se articulează în jurul adevărurilor credinţei creştine răsăritene, pe baza valenţelor sale exclusiviste şi de

[32] ***Ibidem***, p. 186, f. Iᵛ-IIᵛ: *„... poruncile ceale pravoslavnice a besearecei noastre, carile din bătrâni sînt date, din//tru-ntîiu şi din ceput, acealea le întăresc..."*

[33] ***Ibidem***, p. 187, f. IIᵛ: *„... cît cuget şi socotesc, cîndai cu aceasta minciuni şi amăgituri cu carile cearcă şi ispitesc în tot chipul să poată afla pre neştine prostac şi neştiutori, să-l sparie cu mărturiia svintei scripturi..."*

[34] ***Ibidem***, p. 187, f. IIIʳ-IIIᵛ.

[35] ***Ibidem***, p. 191, f. Iᵛ-IIʳ.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

explicitare a realităţilor religioase ale convieţuirii societăţii contemporane lor.

Prin urmare, asistăm acum la primele acţiuni controlate, oficiale, selectate şi definite la nivel instituţional pentru promovarea activă a elementelor definitorii ale imaginii stabilite asupra ereticului, elita ecleziastică moldovenească intenţionând să opereze la nivelul raporturilor sociale întreţinute de „*adevăraţii creştini pravoslavnici*" cu „ereticii." Sunt clarificate la nivel normativ atitudinile şi comportamentele care stau la baza acestor raporturi, care în contextul puternic polemizat al epocii sunt fundamentate pe acţiuni de respingere, de anulare a oricărei valabilităţi a caracterului creştin corespunzător acestei alterităţi religioase. Fără a accepta ideea posibilităţii familiarizării cu alteritatea religioasă, cu reperele unui corp doctrinar diferit, orice încercare sau orice pericol de distanţare de restul comunităţii de credinţă a lumii ortodoxe a fost pus pe seama neinstruirii, necunoaşterii fundamentelor credinţei răsăritene, un impediment care putea fi remediat, iniţiativele tipografice servind acestui deziderat. Un accent deosebit este pus pe imperativul evitării contactului cu orice tip de lucrare de provenienţă protestantă sau reformată şi pe neimplicarea în disputele teologice cu calvinii sau luteranii.[36] Rezultat din identificarea şi cunoaşterea caracterului propagandei religioase adverse, discursul care va fi elaborat asupra alterităţii religioase instrumentează inovaţiile de această natură pentru eficientizarea propriului discurs religios, dând astfel o funcţionalitate diferită textelor tipărite, devenite vehicule de comunicare a informaţiei religioase şi culturale totodată. Consecinţele acestei transformări sunt vizibile în timp şi eficacitatea acestei politici de editare va fi recunoscută ulterior, spre sfârşitul secolului al XVII-lea, când polemica, ortodoxo-catolică de această dată, cunoaşte noi transformări. În egală măsură, aceste texte vor funcţiona ca instrumente de permanetizare a unui anumit tipar de raportare la alteritatea religioasă la un nivel social mult mai extins, pe măsură ce accesul la instrucţie al categoriilor elitare se extinde şi în funcţie de accesul acestora la aceste producţii cultural-religioase. Ele reprezintă însă conştientizarea de către

[36] Petru Movilă, ***Mărturisirea Ortodoxă a credinţei universale şi apostolice a Bisericii Orientale***, ediţie bilingvă, introducere, text latin, traducere şi note de Traian Diaconescu, Iaşi, Institutul European, 2001, p. 111.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Județeană Mureș
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)

structurile elitare a implicaţiilor realităţilor vremii şi un amplu efort de reafirmare şi redefinire a autorităţii şi prezenţei Bisericii în viaţa credincioşilor răsăriteni. Mesajul religios pro-ortodox cunoaşte prin intermediul posibilităţilor oferite de tipar, o evoluţie nouă în ceea ce priveşte sondarea impactului social al acestuia, având ca efect indirect întărirea coeziunii etnice româneşti. El reflectă o elită ecleziastică conştientă de capitalul de prestigiu deţinut şi interesată mult mai mult decât în secolele anterioare de problema lărgirii şi eficientizării accesului comunităţilor la cunoştinţele şi noţiunile religioase ortodoxe.[37] De aici şi dimensiunea explicativă a acestor contribuţii şi instrumentarea unei retorici structurată pe opoziţia termenilor,[38] cu implicaţii atât asupra identităţii, cât şi a alterităţii religioase.

[37] Liviu Pilat propune utilizarea termenului de „Contrareformă" ortodoxă pentru a defini o politică tributară influenţei lui Petru Movilă de eficientizare a nivelului cultural al Bisericii ortodoxe, îndreptată însă împotriva confesiunilor Reformei, mişcare care este considerată diferită, dar nu opusă „contrareformei" catolice: Liviu Pilat, ***op. cit.***, p. 114-115.

[38] Ion Toderaşcu, ***op. cit.***, în ***Etnie şi confesiune în Moldova medievală***, p. 95-96, 104.

BDD-A19420 © 2009 Biblioteca Judeţeană Mureş
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:54 UTC)